

**Historia historiografii
i metodologia historii
w Polsce i na Ukrainie**

**Історія історіографії
і методологія історії
в Польщі та в Україні**

pod redakcją naukową

Jerzego Maternickiego, Joanny Pisulińskiej
i Leonida Zaszkilniaka

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU RZESZOWSKIEGO
RZESZÓW 2015

Recenzowała
prof. dr hab. HANNA WÓJCIK-ŁAGAN

Opracowanie redakcyjne i korekta
WŁADYSŁAW WÓJTOWICZ

Opracowanie techniczne
KRYSTYNA BARAN

Łamanie
ANDRZEJ LEWANDOWSKI

Projekt okładki
GRZEGORZ WOLAŃSKI

© Copyright by
Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego
Rzeszów 2015

ISBN 978-83-7996-107-8

1101

WYDAWNICTWO UNIWERSYTETU RZESZOWSKIEGO
35-959 Rzeszów, ul. prof. S. Pigoń 6, tel. 17 872 13 69, tel./faks 17 872 14 26
e-mail: wydaw@ur.edu.pl; <http://wydawnictwo.ur.edu.pl>
wydanie I; format B5; ark. wyd. 22,30; ark. druk. 21,25; zlec. red. 62/2014

Druk i oprawa: Drukarnia Uniwersytetu Rzeszowskiego

SPIS TREŚCI ЗМІСТ

Joanna Pisulińska, Wstęp	9
Йоанна Пісулінська, Вступ	12

I. WSPÓŁCZESNA HISTORIA HISTORIOGRAFII I JEJ PROBLEMY СУЧАСНА ІСТОРІЯ ІСТОРІОГРАФІЇ І ЇЇ ПРОБЛЕМИ

Jerzy Maternicki (<i>Rzeszów</i>), Polska historia historiografii: droga do profesjonalizacji, jej stan aktualny i perspektywy dalszego rozwoju	17
Єжи Матерніцкі (<i>Жешув</i>), Польська історія історіографії: дорога до професіоналізації, її актуальний стан і перспективи подальшого розвитку	
Andrzej Wierzbicki (<i>Warszawa</i>), Marian Henryk Serejski jako animator polskiej historii historiografii po II wojnie światowej	37
Анджей Вєрзбіцкі (<i>Варшава</i>), Маріан Генрик Серейські як аніматор польської історії історіографії після другої світової війни	
Rafał Stobiecki (<i>Łódź</i>), Jakiej historii historiografii nam potrzeba?	51
Рафал Стобецкі (<i>Лодзь</i>), Яка історія історіографії нам потрібна?	
Iryna Kolesnyk (<i>Kiїв</i>), Istorija istoriografii v Ukraїni: metodologični modeli	64
Ірина Колесник (<i>Київ</i>), Історія історіографії в Україні: методологічні моделі	
Iryna Kolesnyk (<i>Kijów</i>), Historia historiografii na Ukrainie: metodologiczne modele	
Włodimir Skłokin (<i>Charków</i>), Ukraїńska istoriografija i postmodernizm: spróba poperednjogo підсумку	79
Володимир Склокін (<i>Харків</i>), Українська історіографія і постмодернізм: спроба попереднього підсумку	
Włodimir Skłokin (<i>Charków</i>), Ukraїńska historiografia i postmodernizm: próba wstępnego podsumowania	
Joanna Pisulińska (<i>Rzeszów</i>), Zaplecze instytucjonalne polskiej historii historiografii i metodologii historii	92
Йоанна Пісулінська (<i>Жешув</i>), Інституціональна база польської історії історіографії та методології історії	

II. TRUDNA DROGA DO PROFESJONALIZACJI ВАЖКА ДОРОГА ДО ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЇ

Jerzy Maternicki (<i>Rzeszów</i>), Początki i rozwój polskich badań w dziedzinie historii historiografii (do 1939 r.)	105
Єжи Матерніцкі (<i>Жешув</i>), Початки та розвиток польських досліджень в галузі історії історіографії (до 1939 р.)	

Violetta Julkowska (<i>Poznań</i>), Wkład Joachima Lelewela w rozwój podstaw akademickiej metodologii historii i historii historiografii w latach 1815–1830	138
Віолетта Юльковска (<i>Познань</i>), Вклад Йоахіма Лелевеля у розвиток підстав академічної методології історії і історії історіографії в 1815–1830 роках	
Alfred Toczek (<i>Kraków</i>), Lwowscy historycy historiografii i metodolodzy historii w okresie autonomii galicyjskiej	156
Альфред Точек (<i>Краків</i>), Львівські історики історіографії і методологи історії у періоді галицької автономії	
Mariola Hoszowska (<i>Rzeszów</i>), Historia historiografii w twórczości naukowej i działalności dydaktycznej Ludwika Finkla	173
Маріоля Гошовска (<i>Жешув</i>), Історія історіографії в науковій творчості та дидактичній діяльності Людвіка Фінкеля	
Witalij Telwak (<i>Drogobycz</i>), Rola Mychajła Hruszewskiego w ukraińskiej historiografii i metodologii historii	187
Віталій Тельвак (<i>Дрогобич</i>), Роль Михайла Грушевського в українській історіографії та методології історії	187
Witalij Masnenko (<i>Czerkasy</i>), Waczesław Łypynskij i jego rola w ukraińskiej historii historiografii i metodologii historii	196
Віталій Масненко (<i>Черкаси</i>), В'ячеслав Липинський і його роль в українській історії історіографії та методології історії	196
Jolanta Kolbuszewska (<i>Łódź</i>), Aktualność dorobku „łódzkiej szkoły historiograficznej” w zakresie biografistyki	214
Йолянта Кольбушевска (<i>Лодзь</i>), Актуальність доробку “лодзинської історіографічної школи” у галузі біографістики	

III. Z WARSZTATU HISTORYKÓW HISTORIOGRAFII З МАЙСТЕРНІ ІСТОРИКІВ ІСТОРИОГРАФІЇ

Iwan Kucyj (<i>Ternopil</i>), Cywilizacyjna problematyka w ukraińskiej historiografii Sхідної Галичини XIX ст.	231
Iwan Kucyj (<i>Tarnopol</i>), Problematyka cywilizacyjna w ukraińskiej historiografii Galicji Wschodniej XIX wieku	
Leonid Zashkilniak (<i>Lwów</i>), Ukraińska historiografia w międzywojennej Polsce: poszukiwanie metodologicznych modeli historii narodowej	
Лео́нід Зашкі́льніак (<i>Львів</i>), Українська історіографія у міжвоєнній Польщі: пошук методологічних моделей національної історії	240
Lidia Łazurko (<i>Drohobycz</i>), Obraz ukraińskiej nauki historycznej na łamach „Kwartalnika Historycznego” w okresie międzywojennym	
Лідія Лазурко (<i>Дрогобич</i>), Образ української історичної науки на шпальтах часопису “Kwartalnik Historyczny” міжвоєнного двадцятиліття	259
Lidia Łazurko (<i>Drohobycz</i>), Obraz ukraińskiej nauki historycznej na łamach „Kwartalnika Historycznego” w okresie międzywojennym	

Василь Педич (<i>Івано-Франківськ</i>), Мирон Кордуба на тлі української історіографії першої половини ХХ століття	274
Wasył Pedycz (<i>Iwano-Frankowsk</i>), Мyton Кордуба на тle української историографії pierwszej połowy ХХ wieku	
Віталій Яремчук (<i>Острог</i>), Дослідження з історії української радянської історіографії: стан та перспективи	287
Witalij Jaremczuk (<i>Ostrog</i>), Badania z historii української radzieckiej historiografii: stan i perspektywę	

IV. W KRĘGU ZAGADNIEŃ METODOLOGICZNYCH У КОЛІ МЕТОДОЛОГІЧНИХ ПИТАНЬ

Володимир Ващенко (<i>Дніпропетровськ</i>), Metodologia в сучасній українській історичній науці: від Михайла Грушевського до сьогодні	301
Wołodumyr Waszczenko (<i>Dniepropietrowsk</i>), Metodologia we współczesnej ukraińskiej nauce historycznej: od Mychajła Hruszewskiego do dzisiaj	
Eugeniusz Koko (<i>Gdańsk</i>), Z refleksji Profesora Romana Wapińskiego o historii i problemach związanych z jej uprawianiem	312
Еугеніуш Кокo (<i>Гданьск</i>), З роздумів Професора Романа Вапінського про історію та проблеми зв'язані з її практикуванням	
Anna Ziębińska-Witek (<i>Lublin</i>), Metodologiczne problemy polskiej historiografii Holokaustu	323
Анна Зсмібінська-Вітек (<i>Люблін</i>) Metodologiczne problemy polskiej historiografii Holokaustu	
Summary	335

Володимир Склокін

(ХАРКІВ)

УКРАЇНЬСЬКА ІСТОРИОГРАФІЯ І ПОСТМОДЕРНІЗМ: СПРОБА ПОПЕРЕДНЬОГО ПІДСУМКУ¹

Історія трансформації української історіографії у перші двадцять років після здобуття незалежності ще не написана, але вже зараз можна з певністю сказати, що історія зустрічі українського історіописання з постмодернізмом буде її невід'ємною частиною. Якщо дивитися на цю проблему з перспективи світової історіографії, то, напевно, можна сказати, що українська дискусія на тему постмодернізму не вирізнялась ані особливою оригінальністю, ані інтенсивністю. З другого боку, дискусії довкола постмодернізму є дуже показовими і важливими для розуміння специфіки загальної трансформації української історіографії після 1991 року, а також тих проблем та викликів, що її супроводжували.

Хоча цій проблемі ще не було присвячено спеціального дослідження, окремі її аспекти розглядалися в працях останніх років. Так, зокрема, польський історик Томаш Стрик присвятив один з підрозділів своєї монографії, присвяченої дискусіям про модель національної історії в українській історіографії, огляду позиції окремих українських істориків щодо постмодернізму у 1990-х роках². А український історик Андрій Портнов в своїй статті «Як західні гуманітарії заговорили українською» критично розглянув вхідження терміну «постмодернізм» до українського пострадянського наукового дискурсу, наголошуючи на поверховому характері українських дискусій та їхній залежності від російських перекладів та інтерпретацій³.

¹ Написання цієї статті було стало можливим унаслідок стажуванням в Інституті наук про людину у Відні, підтриманого грантом Інституту наук про людину і Центру міської історії Центрально-Східної Європи у Львові.

² T. Stryjek, *Jakiej przeszłości potrzebuje przyszłość? Interpretacje dziejów narodowych w historiografii i debacie publicznej na Ukrainie, 1991–2004*, Warszawa 2007, s. 341–351.

³ А. Портнов, *Як західні гуманітарії заговорили українською* [в:] Його ж, *Між «Центральною Європою» і «Русским миром»: сучасна Україна у просторі міжнародних інтелектуальних дискусій*, Київ, 2009, с. 141–145.

Значна частина суперечок довкола постмодернізму як в Україні, так і в інших країнах була пов'язана з тим, що їхні учасники вкладали в цей термін досить відмінні значення, а часом використовували його просто як ярлик для позначення ідеологічних опонентів. Тому, перед тим як перейти до огляду українських дискусій, я коротко окреслю власну позицію щодо цього питання, яка становитиме відправну точку для подальшого викладу.

Отже, коли ми говоримо про «постмодернізм» чи про похідне від нього поняття «постмодерн» ми маємо пам'ятати, що маємо справу з описовими термінами, що покликані описати та концептуалізувати, у першому випадку, зміни, що відбувались в культурі та науці країн західного світу після Другої світової війни, а у другому – взагалі новий період в історії чи то Заходу, чи то цілого світу, який нібито розпочався в останні десятиріччя ХХ століття.

Слідом за Гансом Бертензом я вважаю, що “це не світ є постмодерним, це перспектива, з якої цей світ оглядається, є постмодерною. Ми тут маємо справу з низкою інтелектуальних пропозицій, що для одних людей мають значно більше сенсу, ніж для інших”⁴. Постмодернізм у цьому розумінні по-різному проявлявся в мистецтві і різних галузях науки, а до того ж використовувався на різних рівнях концептуалізації. Втім, спільним знаменником для усіх цих різних постмодернізмів є переконання про кризу репрезентації, тобто “глибока втрата віри у нашу здатність репрезентувати реальне у найширшому сенсі”⁵. В історіографії постмодернізм набув вигляду наративізму, з його зосередженістю на історичному наративі та репрезентації, але в окремих своїх проявах він передбачав також і радикальне переосмислення завдань та суспільної ролі історіописання.

Переходячи до власне української дискусії, варто почати з тих стартових позицій, з яких починалась зустріч української історіографії з постмодернізмом. Ці стартові умови в українському випадку були значно гірші ніж польські чи, навіть, російські. Якщо в польській історіографії перші спроби осмислити роль наративу в історіописанні з урахуванням тогочасних західних дискусій датуються кінцем 60-х років ХХ століття, а перша спеціальна книжка, присвячена наративізму, що складалась як з текстів польських науковців, так і перекладів провідних західних фахівців, вийшла друком у 1990 р.⁶, то українським історикам до 1991 р. про це можна було лише мріяти. Розподіл праці, який склався в радянській науці після 1945 р., передбачав, що проблемами теорії історії займались насамперед науковці з Москви та Ленінграду, вони ж мали і певний доступ до відповідної західної літератури та обмежені контакти із західними вченими. Натомість укра-

⁴ H. Bertens, *The Idea of the Postmodern: A History*, London and New York 1995, p. 9.

⁵ Там само, p. 10.

⁶ *Metodologiczne problemy naracji historycznej*, red. J. Pomorski, Lublin 1990.

їнські науковці мали займатися передусім історією України. Якщо окремі київські історики, котрі працювали в інститутах Академії наук і мали доступ до західної літератури з метою її критики, то це була передусім література, створена в українській північноамериканській діаспорі, яка, принаймні до 1991 р., від постмодерністських нововведень була дуже далекою. Прогресуюча провінціалізація українського історіописання і різке падіння фахового рівня досліджень були закономірними наслідками цієї політики.

Після здобуття незалежності українська історіографія стала поступово відкриватися на зовнішній світ, однак, як і раніше, залишалась зосередженою переважно на історії України. Не випадково, перша серйозна дискусія, що розгорілась на початку 90-х років і залишалась для українського історіописання центральною впродовж наступних двадцяти років, була пов'язана з пошуком відповіді на питання, як писати національну історію в нових умовах. А більшість інших дискусій, що відбулися в українській історіографії після 1991 р., були більшою чи меншою мірою пов'язані з цією центральною дискусією про вибір моделі національної історії.

Суперечка довкола постмодернізму не стала винятком з цього правила. Практично від початку появи цього поняття в українському науковому дискурсі посилення на постмодернізм стали використовуватися, як прибічниками традиційної національної історії (примордіалістами), так і їх противниками (модерністами), для обґрунтування слушності власної позиції і критики позиції опонентів.

У перші роки після здобуття незалежності українські історики були зосереджені передусім на так званому заповненні «білих плям» і пошуку нових способів оповідання нарративу національної історії. Цей пошук увінчався прийняттям більшістю українських істориків дещо модифікованої версії національного нарративу, створеного Михайлом Грушевським на початку ХХ ст. Оскільки головні характеристики (телеологія, есенціалізм, ексклюзивність) цього нарративу були подібними до радянського, ця зміна не призвела до серйозної методологічної переорієнтації. Класова боротьба була замінена боротьбою за національне визволення, а незалежна Українська держава, що виникла у 1991 р., стала новим телосом нарративу. Прибічники національної парадигми сприймали цю зміну як повернення до «справжньої, правдивої історії» і в більшості не цікавились західними методологічними дискусіями та можливістю використання їхніх результатів для обґрунтування власної позиції⁷. Як наслідок, на початку 1990-х років проблеми

⁷ Дискусія 1993 року про походження української нації й специфіку українського національного руху у цьому відношенні була радше винятком. Як модерністи, так і такі примордіалісти, як Ярослав Дашкевич і Ярослав Ісаєвич, у своїх виступах посилались на західні дискусії в межах дисципліни національні студії – *Формування української нації: історія та*

теорії і методології або взагалі оминались увагою, або зводились до закликів щодо більш ретельної критики джерел⁸.

У середині 1990-х постмодернізм прийшов до України як риторичне і методологічне знаряддя критики традиційної національної історії. Однак перші спроби познайомити українських істориків з актуальними західними дискусіями не були пов'язані з цією тенденцією. Саме невелика стаття «Західна історіографія та епістемологічні проблеми історичної науки», авторства Сергія Жука – дослідника модерної американської історії з Дніпропетровська, що з'явилась у першому номері «Українського історичного журналу» за 1994 рік, вперше безпосередньо вказувала на важливість теорії або епістемології історії для успішної трансформації української історичної науки. Жук наголошував, що такі питання, як «що таке історія», «якими є відносини між історичним знанням й історичною реальністю», «як ми можемо знати історію», «як писати історію» тощо мають трактуватися серйозно. Якщо українська історіографія хоче відповісти на виклик посткомуністичної трансформації, вона має долучитися до актуальних дискусій в західній теорії історії⁹. У своїй статті дніпропетровський історик коротко окреслив хід теоретичних дискусій в західній історіографії, починаючи від XIX ст. і до сучасності. Пишучи про розвиток сучасної історіографії, він вказав на важливість так званої «епістемологічної революції» 1960-х років, що призвела до переорієнтації історичних досліджень в Західній Європі та Північній Америці та появи кількох нових дисциплін, зокрема нової соціальної історії. На думку Жука, прибічники нової соціальної історії прагнули нового онаучнення історії, що мало певні позитивні результати, але, водночас, викликало негативну реакцію з боку істориків, що перебували під впливом ідей постструктуралізму¹⁰. Варто підкреслити, що дніпропетровський історик не вживав терміну «постмодернізм», а натомість говорив про постструктуралізм. Останній він ототожнював з ідеями Мішеля Фуко і Жака Дерриди і стверджував, що він мав радше негативний вплив на історіописання. В його інтерпретації, поза низкою позитивних ідей щодо способів прочитання історичних текстів, постструктуралізм провадив до зловживання історією і до «руйнування об'єктивної історії»¹¹. На думку Жука, вихід

інтерпретації. *Матеріали круглого столу істориків України (Львів-Брюховичі, 27 серпня 1993 року)*, Львів 1995.

⁸ Див., наприклад, міркування Станіслава Кульчицького з початку 1992 р. про стан та завдання українського історіописання: С. Кульчицький, *Історія і час. Роздуми історика*, «Український історичний журнал», Київ 1992, № 4, с. 3–10.

⁹ С. Жук, *Західна історіографія та епістемологічні проблеми історичної науки*, «Український історичний журнал», 1994. № 1, с. 45.

¹⁰ Там само, с. 49–50.

¹¹ Там само, с. 51.

з кризи, в якій західна історіографія опинилась у 1990-х роках, мав би полягати у синтетичному підході, що поєднує “гарну літературну мову і сміливі висновки наративної історії [тобто, традиційної позитивістської історії, що критикувалась різними напрямками «нвої» історії – В.С.] з міждисциплінарними методами «нвої»”.

Не зважаючи на свій схематичний характер і деякі неточності в інтерпретації, стаття Сергія Жука була загалом добрим запрошенням до дискусії про теоретичні зміни у сучасній західній історіографії та місця українського історіописання у цих процесах. Втім, ніхто не відгукнувся на цю пропозицію і нагода для серйозної дискусії на метаісторичному рівні була втрачена.

Дві статті, опубліковані у 1995 р.: одна – американського історика Марка фон Гагена, а друга – української дослідниці Наталі Яковенко, були спрямовані проти прогресуючої «націоналізації» історії в Україні. Фон Гаген вказував, що такі риси, як дисконтинуїтет української історії, нестійкість кордонів, пористість культур та історична багатоетнічність суспільства, які трактувались як дефекти з точки зору національної парадигми, прекрасно відповідають “постмодерному політичному розвитку, в якому субнаціональні, транснаціональні та міжнародні процеси вимагають також уваги з боку історика... як і ті процеси, що раніше вивчались як національні”¹². З другого боку, Яковенко критикувала прибічників національної історії за відданість застарілим концептуальним схемам і методам, зокрема – схемі української історії Михайла Грушевського. Київська дослідниця стверджувала, що інтелектуальна революція, що мала місце в західній гуманітаристиці у другій половині ХХ ст., довела неможливість досягнення абсолютної істини про минуле і привернула увагу до питання дослідницької суб’єктивності. На думку Яковенко, сьогодні неможливо писати серйозну наукову історію, не беручи до уваги наслідків цієї революції¹³. І хоча вона не вживала термін «постмодернізм», пишучи про цю революцію, прибічники національної парадигми, які відреагували на її закиди, ототожили її позицію саме з цим напрямком західної думки¹⁴.

Тут варто зазначити, що з того часу посилення на постмодернізм, деконструкцію, кризу гранд-наративів тощо стали невід’ємною складовою критики традиційної національної історії в Україні¹⁵. Однак перша серйозна

¹² Mark von Hagen, *Does Ukraine Have a History*, “Slavic Review”, 1995. № 3, p. 670.

¹³ Н. Яковенко, *Історія пізнана і непізнана*, “День”, Київ 1996, 25 вересня.

¹⁴ Див. зокрема: Я. Ісаєвич, *Твердження про непізнаність історії стирає грань між фальсифікацією і пошуком істини*, “День”, 1996, 13 листопада.

¹⁵ Див. під цим кутом зору дуже характерну програмну статтю Георгія Касьянова і Олексія Толочка: Г. Касьянов, О. Толочко, *Національні історії та сучасна історіографія: виклики і небезпеки при написанні нової історії України*, “Український історичний журнал”, 2012. № 6, с. 4–24.

дискусія між прибічниками і противниками постмодернізму мала місце чотирма роками пізніше на конференції «Національні дискурси: пост-модерн чи пост-мортем?»¹⁶. Ця конференція ніби підсумовувала гарячі дискусії 1990-х про стан української культури в нових умовах і про творення нової моделі української ідентичності. Ставлення до традиції, можливі відповіді на виклик модернізації і стратегії в опонуванні тиску з боку російської культури були трьома головними темами цієї дискусії. Найбільш активну участь в ній брали письменники і літературознавці, але також і філософи, історики, культурологи. Зрештою, в ній оформились дві основні позиції. Прибічники першої, що їх я слідом за Олею Гнатюк окреслюю як «нативісти», виступали із захисною підтримкою і навіть звеличенням традиційної української культури. Натомість прибічники другої, «модернізатори», прагнули критично переглянути традицію і переформулювати українську ідентичність згідно з сучасними західними зразками. Найбільш рельєфно ці дві позиції були виражені в літературній дискусії, причому «нативісти» ототожнювали позицію своїх візаві саме з постмодернізмом, а «модернізатори» загалом погоджувались з такою класифікацією¹⁷.

Саме за цим сценарієм розгорталась дискусія і на конференції «Національні дискурси». В її історичній частині з розгорнутою критикою постмодернізму з нативістських позицій виступив авторитетний львівський історик, дисидент радянських часів, Ярослав Дашкевич. Натомість, Наталя Яковенко і Ярослав Грицак виступили радше в ролі адвокатів постмодернізму, а інші історики, як-от Леонід Зашкільняк, зайняли компромісну позицію.

Доповідь Ярослава Дашкевича, пізніше надрукована як стаття під назвою «Постмодернізм та українська історична наука», стала найбільш розгорнутою ідеологічною критикою постмодернізму в українській історіографії. Дашкевич не приховував свого негативного ставлення до постмодернізму і говорив навіть не про необхідність полеміки, а боротьби з ним¹⁸. Львівський історик визначив постмодернізм як заперечення модернізму в літературі, мистецтві і науці (причому під модернізмом він розумів позитивізм і неопозитивізм) й виокремив два етапи в його еволюції. Перший

¹⁶ Конференція відбулась у Львівському національному університеті імені І. Франка 4–5 січня 1999 року. Виголошені на ній доповіді, на жаль, не були надруковані в спеціальному поконференційному збірнику. Втім, окремі учасники (як-от Юрій Андрухович, Ярослав Дашкевич, Леонід Зашкільняк чи Віталій Підгаєцький) пізніше розмістили тексти своїх доповідей в різних українських періодичних виданнях.

¹⁷ Див.: О. Гнатюк, *Прощання з імперією. Українські дискусії про ідентичність*, Київ 2005, с. 17–30.

¹⁸ Я. Дашкевич, *Постмодернізм та українська історична наука* [в:] Його ж, «...Учи неможлими устами сказати правду»: *Історична есеїстика (1989–2008)*, Київ 2011, с. 335.

(Постмодернізм I) охоплював 20–50-ті роки ХХ ст., і фашизм та сталінізм були його найхарактернішими проявами. Другий розпочинається у 60-х роках ХХ ст. в розвинених суспільствах Заходу. Цей Постмодернізм II став виконувати роль ідеологічної легітимації ліберальної демократії, глобалізації і корпоративної капіталістичної економіки.

Говорячи про постмодерністську філософію історії, Дашкевич зупинився на працях трьох її представників: Мішеля Фуко, Гейдена Вайта та Франкліна Анкерсмита. Хоча львівський історик ніби і посилається на окремі їхні праці, його виклад позиції «постмодерністів» є поверховим і, навіть, карикатурним. Наприклад, погляди Вайта він фактично зводить до зрівняння історії й красного письменства, а Анкерсмита – до заперечення історичної істини як такої¹⁹. На думку Дашкевича, постмодерністська філософія історія не спромоглась запропонувати нових вартісних методів історичного дослідження і тому практично не вплинула на історіографічну практику. Натомість, вона відіграє радше негативну роль, оскільки заперечує сцієнтизм і таким чином руйнує історичну науку в її традиційному розумінні²⁰. Єдиним позитивним внеском постмодерністської філософії історії стало поглиблення нашого розуміння «психології творчості історика»²¹. Але і тут вона зосереджувала свою увагу насамперед на деформаціях, що виникають у процесі історичного дослідження.

В інтерпретації Дашкевича, постмодернізм загалом несе небезпеку українській національній культурі і науці, оскільки заперечує національну історію, сприяє «національному індиферентизму» і привчає до безвідповідальності мислення²². З цієї перспективи до «постмодерністів» були зараховані усі ті українські науковці та видання, які у 1990-х роках намагались критично переосмислити українську історію та українську національну ідентичність з урахуванням найновішого західного досвіду і підходів²³.

На жаль, не всі доповіді тих учасників конференції, які зайняли радше прихильну щодо постмодернізму позицію, були надруковані. Втім, позицію опонентів Дашкевича досить добре ілюструє доповідь іншого львівського історика, Леоніда Зашкільняка, яка була згодом надрукована у вигляді статті під назвою «Постмодернізм та історія: кінець історіографії?»²⁴.

На відміну від Дашкевича, Зашкільняк прагнув вести дискусію про постмодернізм не в ідеологічній, а в науковій площині. Постмодернізм

¹⁹ Там само, с. 337–338.

²⁰ Там само, с. 338.

²¹ Там само, с. 341.

²² Там само, с. 335.

²³ Там само, с. 334.

²⁴ Л. Зашкільняк, *Постмодернізм та історія: кінець історіографії? "Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність"*, Львів 2000, вип. 7, с. 115–126.

в історіографії він ідентифікував насамперед з наративістською філософією історії, яка зробила важливий внесок у розуміння суб'єктивного виміру історичного дослідження, зокрема, ролі мови та свідомості дослідника. На думку Зашкільняка, постмодернізм може стати у пригоді українським історикам, оскільки він дозволяє, з одного боку, краще зрозуміти обмеження історіописання, а з другого – започатковує важливий методологічний поворот в історичній науці, вказуючи на необхідність пошуку “пояснення історичних подій у суб'єктивних людських вимірах об'єктивної реальності”²⁵. Водночас, львівський історик висловлював застереження щодо крайнощів постмодернізму, зокрема, його пізнавального й етичного релятивізму, а також спроб вивести історію з кола наук і помістити її в один ряд з літературою чи мистецтвом. Зашкільняк також висловив переконання, що терміни «постмодернізм» і «нративізм» поки що мало що говорять пересічному українському історикові і що “для української історіографії постмодернізм є ще справою неблизького майбутнього”²⁶. На думку львівського історика, допоки українські науковці не ознайомляться глибше з сучасними методологічними підходами і не створять нової джерельної бази для української історії, їм краще триматися схеми національної історії, запропонованої Михайлом Грушевським, яка, принаймні, не передбачає таких істотних викривлень історичної реальності, як концепції на кшталт походження українців від аріїв, національної свідомості антів і давніх слов'ян тощо²⁷.

Двотисячні роки принесли з собою поступову деідеологізацію дискусій про постмодернізм чи, принаймні, поступове розширення кола істориків готових дискутувати про постмодернізм, як про певну наукову проблему. Це знайшло своє відображення, зокрема, у появі якісних університетських підручників з теорії та історії історіографії, що містили виважені і змістовні розділи, присвячені постмодернізму²⁸.

Друга серйозна дискусія про постмодернізм в українській історіографії відбулась на сторінках «Українського гуманітарного огляду» – одного з провідних часописів західноорієнтованої частини української історіографії. Як не дивно, але нову дискусію розпочав польський історик Мирослав Філіпович, який у своєму дописі «Смертельна загроза чи нові перспективи? (Про постмодернізм в історіографії)», висловився критично щодо традиційної позитивістської історіографії, яка є атеоретичною, а до того ж воро-

²⁵ Там само, с. 126.

²⁶ Там само, с. 125–126.

²⁷ Там само, с. 125.

²⁸ Йдеться, зокрема, про підручники авторства Леоніда Зашкільняка і Наталі Яковенко: Л. Зашкільняк, *Методологія історія: від давнини до сучасності*, Львів 1999; Н. Яковенко, *Вступ до історії*, Київ 2007.

жо настановленою щодо філософії і методології. На думку польського дослідника, традиційна історіографія вже вичерпала себе і саме нові постмодерністські підходи, запропоновані такими авторами як Мішель Фуко, Гейден Вайт, Франклін Анкерсміт, Кіт Дженкінз, Домінік ля Капра, можуть допомогти вивести історіографію з кризи, в якій вона перебуває²⁹.

Філіповичу відповів Юрій Зазуляк, український фахівець з історії середньовіччя і раннього нового часу, який висловив радше скептичну думку, визнаючи, що дискусія з постмодерністами була загалом корисною, однак прийняття постмодерністських рецептів може мати негативні наслідки для історіографії. Український історик висловив слушний сумнів у правомірності виокремлення єдиної та незмінної «традиційної» історіографії від Ранке і до сучасності. У своєму дописі Зазуляк дискутував з радикальними течіями постмодернізму, згадуючи у цьому контексті зокрема Кіта Дженкінза і Гейдена Вайта, які він звинувачує у «когнітивному релятивізмі», що веде до заперечення історичної істини та об'єктивності. Водночас, український дослідник висловлюється на підтримку так званого «середнього шляху», тобто спроби порозуміння між поміркованими напрямками постмодернізму й академічною історіографією на підставі спільного зацікавлення герменевтичною інтерпретацією джерел. Інші учасники дискусії більш детально зупинились на наявності різних відгалужень у межах постмодернізму, а також на дискусіях довкола історичної істини та кінця історії³⁰.

Хоча в дискусії на сторінках «Українського гуманітарного огляду» не взяло участі багато дослідників, вона все ж дозволяє стверджувати про зміну характеру полеміки. Українські історики поступово перестають дивитися на постмодернізм в ідеологічній перспективі. Ідеологічний погляд поступово заступає змістовна дискусія і, не зважаючи на наявність різних поглядів, спільним є розуміння того, що постмодерністський виклик не можна проігнорувати. Якщо українська історіографія хоче відповісти на виклик посткомуністичної трансформації, вона має осмислити постмодерністські пропозиції і взяти з них ті елементи, які дозволять, з одного боку, краще зрозуміти обмеження професійної історіографії, а з другого – допомогти виробляти фахове знання, що відповідає потребам сучасного світу.

Переходячи до аналізу впливу постмодернізму на українську історіографію варто зауважити, що він значною мірою визначався загальним поділом української історіографії на дві частини: західноорієнтовану і ту, що спиралась на інституційний спадок і методологічні традиції радянської

²⁹ М. Філіпович, *Смертельна загроза чи нові перспективи? (Про постмодернізм в історіографії)*, «Український гуманітарний огляд», Київ 2008, вип. 13, с. 9–29.

³⁰ Ю. Зазуляк, *«Коротка» репліка про постмодернізм в історії*, «Український гуманітарний огляд», Київ 2009, вип. 14, с. 60–86.

історіографії. На думку американського соціолога білоруського походження Єлени Гапової, у соціальних та гуманітарних науках на пострадянському просторі окреслився «епістемологічний» поділ на дві неявно окреслені та такі, що частково перетинаються, але водночас «протиставляються» одна одній системи знання»³¹. Фактично, йдеться про поділ на дві академії. Перша, продовжує радянські традиції виробництва знання і спирається на державу і місце її членів в державних наукових і навчальних інституціях. Натомість друга – спирається на західні принципи виробництва знання та відповідну теоретичну базу і знаходить свою легітиміацію у визнанні з боку західного академічного середовища. Інституційною основою цієї академії є здебільшого нові наукові та навчальні інституції, створені після 1991 року.

Попри те, що цей поділ є значною мірою умовним, він дозволяє краще зрозуміти специфіку трансформації пострадянської української історіографії і, зокрема, питання впливу на неї постмодернізму. З цієї перспективи та частина української історіографії, що спирається на дещо модифіковані радянські традиції виробництва знання, залишилась практично не заторкнутою впливом постмодернізму. Це стосується як власне історичних досліджень, де домінують розвідки з політичної, соціальної чи економічної історії, написані в традиціях історіографії кінця XIX – початку XX ст., без чутливості до таких питань, як репрезентація, дискурс, ідентичність, дієздатність тощо, так і теорії історії та історіографії. Що стосується останньої, то тут ситуація є двоякою. Частина дослідників, не володіючи іноземними мовами і не маючи доступу до відповідної іноземної літератури, робить вигляд, що такого явища як постмодернізм просто не існує. За такого підходу, місце постмодернізму чи наративізму в історії історичної думки другої половини XX ст. заповнюють концепції російських чи українських науковців, які у більшості випадків є відверто провінційними і дуже далекими від поточної практики історичних досліджень.

Прикладом цієї тенденції є університетський підручник з філософії історії авторства професора кафедри філософії гуманітарних наук в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка і завідувача відділу філософії історії в Інституті філософії НАН України Івана Бойченка. В історії філософії історії автор виокремлює три основні періоди: 1. Класична чи лінійна філософія історії з трьома відгалуженнями: прогресистською, регресистською і циклічною (від античності до середини XIX століття); 2. Некласична, пов'язана з появою цивілізаційного підходу (М. Данилевський, Шпенглер, Тойнбі); і третій період, який охоплює останні десятиріччя – це так звана «постнекласична філософія історії».

³¹ Е. Гапова, *Национальное знание и международное признание: постсоветская академия в борьбе за международные символические рынки*, "Ab Imperio", 2011, № 4, с. 289.

Останній напрям автор ілюструє власною концепцією «монадології історії» і концепцією «тоталогії історії», запропонованими В.В. Кизимою, колегою Бойченка по кафедрі в Київському університеті³². Жодної згадки про постмодернізм, нарративізм, аналітичну філософію історії чи якісь інші західні течії філософії історії другої половини ХХ – початку ХХІ століть у підручнику немає.

Натомість, друга частина фахівців з теорії та історії історіографії, яких можна віднести до цієї першої академії, не схильна цілковито ігнорувати постмодернізм. Водночас, через вже вказані вище брак знайомості іноземних мов і доступу до відповідної літератури, у своїх працях вони спираються найбільше на російські інтерпретації постмодернізму, які далеко не завжди є коректними. Як наслідок, цінність рефлексій щодо ролі постмодернізму в історіографії, що постали у цьому середовищі, часто знижується за рахунок численних непорозумінь і помилок. Наприклад, автори підготовленого у Сімферополі підручника з філософії історії пишуть, що криза, спричинена переходом до постмодернізму, була пов'язана з тим, що “обсяг історичного знання зріс до таких розмірів, що історики перестали розуміти один одного”³³; інший дніпропетровський дослідник, пишучи про роль постмодернізму в історіографії, говорить про “лінгвістичний переворот”³⁴ (!), а його колега з Херсону зараховує одного з найпоследовніших критиків постмодернізму Георга Іггера до постмодерністів³⁵. На жаль, такі приклади можна було б наводити довго.

Якщо говорити про західноорієнтовану частину української академії, то тут ситуація є іншою. Можемо говорити про серйозний вплив постмодернізму на практику історичних досліджень, що проявилось, зокрема, у постанові культурно орієнтованої історії уявлень та ідей в медієвістиці та ранньомодерних студіях, чуттєвої до питань культурної репрезентації, ідентичності, ментальності тощо³⁶. Вплив постмодернізму є істотним у дослідженнях,

³² І. Бойченко, *Філософія історії: підручник*, Київ 2000.

³³ О. Габріелян, І. Кальной, О. Цветков, *Філософія історії: підручник*, Київ 2010, с. 79.

³⁴ І. Колесніков, *Історіографічний постмодернізм: нова інтелектуальна історія*, “Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки”, Київ 2005, вип. 1, с. 46.

³⁵ В. Андреев, *«Індивідуальна історія» як шлях до саморефлексії в постмодерністських практиках історичної науки*, “Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки”, 2005, вип. 1, с. 207.

³⁶ У цьому контексті варто згадати насамперед праці представників київської школи дослідників ранньомодерної історії, засновником якої є професор Києво-Могилянської академії Наталя Яковенко. Гарним прикладом подібного роду досліджень є стаття Наталі Старченко «Конфлікт у Володимирі 1566 року: варіант мікроісторичного прочитання» (“Соціум. Альманах соціальної історії”, Київ 2003, вип. 3, с. 65–99), в якій авторка переконливо доводить постмодерністську тезу про неможливість пізнання остаточної істини про процеси в минулому, демонструючи на прикладі конфлікту між війтом і міщанами у Воло-

спрямованих на деконструкцію традиційних схем національної історії та історичних міфів³⁷, а також у популярних останнім часом дослідженнях ідентичності³⁸. Маємо також окремі приклади чутливої до питань наративної ідентичності психоісторії³⁹. Найбільшим оплотом постмодернізму в українській історіографії є, схоже, гендерна історія, яка, втім, має в Україні все ще небагато прибічників і є досить ізольованою від решти професії⁴⁰.

Загалом, породжений постмодернізмом інтерес до мови і репрезентації, вже досить міцно прижився в західноорієнтованій частині української історіографії, а такі поняття, як «наратив», «дискурс» та «деконструкція» стали невід'ємною частиною професійного жаргону західноорієнтованих істориків, поступово поширюючись і на решту професії, втім, часом, ціною вихолощування першопочаткового змісту. Якщо говорити про розвиток теорії та історії історіографії у цій другій, «альтернативній» академії, то поряд з черпанням з першоджерел, тут досить відчутний був вплив польської інтерпретації постмодернізму, зокрема, таких авторів, як Єжи Топольський, Ева Доманська, Войцех Вжосек, Томаш Вісліч⁴¹, що знайшло своє відображення і в перекладі їхніх книжок і статей українською мовою.

Підсумовуючи, варто зазначити, що зустріч української історіографії з постмодернізмом відбулась, хоча і з певним запізненням у порівнянні з країнами Західної чи Центральної Європи. Якщо дивитися з перспективи світової історіографії, то українська дискусія про постмодернізм не була ані оригінальною, ані інтенсивною. Водночас, постмодернізм мав істотний вплив на дослідницьку практику зорієнтованої на Захід частини української історичної професії (на жаль, меншої), і можна сподіватись на поширення

димирі 1566 р., як на основі одних і тих самих джерел можуть бути побудовані однаково переконливі наративи про цю подію, при чому, з перспективи сучасного історика, жоден з них не можна визнати цілком слушним.

³⁷ Одне з найцікавіших останніх досліджень у цьому жанрі – монографія Георгія Касьянова про перетворення пам'яті про Голод 1932–1933 років на один з головних українських національних міфів: Г. Касьянов, *Danse macabre: Голод 1932–1933 років у політиці, масовій свідомості та історіографії (1980-ті – початок 2000-х)*, Київ 2010.

³⁸ Див. наприклад: Я. Грицак, *Пророк у своїй вітчизні: Франко та його спільнота*, Київ 2006.

³⁹ Див.: В. Ващенко, *Неврастенія: непрочитані історії (реконструкція одного напису – сеанс прочитання автомонографії М. Грушевського)*, Дніпропетровськ 2002.

⁴⁰ Гарним вступом до цієї проблематики може бути харківський часопис “Гендерные исследования”. Режим доступу: <http://www.gender.univer.kharkov.ua/gurnal.shtml>.

⁴¹ Є. Топольський, *Як ми пишемо і розуміємо історію. Тасмниці історичної нарації*, Київ 2012; В. Вжосек, *Історія-культура-метафора: постановня неklasичної історіографії; Про історичне мислення*, Київ 2012; Е. Доманська, *Історія і сучасна гуманітаристика: дослідження з теорії знання про минуле*, Київ 2102; Т. Вішліч, *Школа «Анналів» та постмодернізм*, “Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки”, 2005, вип. 1, с. 164–184.

цього впливу на решту істориків у найближчі роки. Інтенсифікація перекладу на українську мову ключових текстів постмодернізму могла би пришвидшити цей процес⁴². Специфікою української дискусії у порівнянні з іншими країнами регіону стала її значна ідеологізація і прив'язання до питань деконструкції традиційних схем національної історії. Негативні стартові умови українського історіописання у 1991 р. спричинилися до того, що українські історики ще не запропонували спроб оригінального поєднання локального досвіду з інспіраціями постмодернізму, як це вже мало місце, наприклад, в Польщі (концепція «критики історіографії» Еви Доманської чи історичних метафор Войцеха Вжосека) чи в Росії (концепція «критики соціальних наук» Ніколая Копосова). Втім, якщо українське історіописання хоче відповісти на виклик посткомуністичної трансформації, воно не має іншого виходу, як осмислити постмодерністські пропозиції і взяти з них ті елементи, які дозволять, з одного боку, краще зрозуміти обмеження професійної історіографії, а з другого – допомогти виробляти фахове знання, що відповідає потребам сучасного світу.

Włodimir Skłokin (Charków)

Українська историография и постмодернизм: próba wstępnego podsumowania

Streszczenie

Autor analizuje spotkanie historiografii ukraińskiej z postmodernizmem po 1991 roku. Jeżeli porównywać z krajami Europy Zachodniej i Ameryki Północnej, ukraińska dyskusja o postmodernizmie nie była ani oryginalna, ani intensywna. Natomiast osobliwością debaty ukraińskiej stała się jej ideologizacja i przywiązanie do pytań o dekonstrukcję tradycyjnych schematów historii narodowej. Postmodernizm miał istotny wpływ na praktykę badawczą zorientowanej na Zachód części historycznej wspólnoty, jednak historycy ukraińscy jeszcze nie zaproponowali próby oryginalnego połączenia lokalnego doświadczenia z inspiracjami postmodernizmu, jak to już miało miejsce w przypadku Polski czy Rosji.

⁴² Ситуація з перекладом на українську мову праць західних теоретиків постмодернізму в історіописанні є вкрай незадовільною. Якщо не брати до уваги переклади окремих статей в наукових часописах, то поза кількома монографіями Мішеля Фуко, українською мовою ще досі не перекладена жодна книжка ключових теоретиків постмодернізму / наративізму в історіографії.